

אנדראה זנוטו (1921-2011) הוא אחד מהמשוררים הכי משמעותיים של הספרות העכשווית של איטליה.

הנושאים האוונגרדיסטים שלו מאופיינים בחיפוש ובניסוי, בשבירה ובהפרעה של התקינות הדקדוקית. שירתו עובדת על הרמז הצלילי, על הומופוניות, וסגנונו הרמטי. לכן התרגומים של הדוגמאות המובאות על ידי אנטוניו די צ'צה לא יכולים להיות אלא טנטטיביים, פרשניים וניסויים. רק החשיבות של קשריו של זנוטו עם הפסיכואנליזה הלאקאניאנית, שאנטוניו די צ'צה מדגיש כאן היטב, שכנעה והזמינה אותנו להביא את המאמר הזה לתרגום עבור דוברי העברית. (המתרגמים)

אנדראה זנוטו או החסר החישורי [radiale "mancamento" il]

אנטוניו די-צ'צה

רומא, איטליה

<http://wapol.org/ornicar/articles/dcc0112.htm>

החסר החישורי הינה הגדרה שזנוטו נתן להתנסות הפיוטית העצמית הרואה את הסובייקט – אני מצטט את המבקר סטפנו אגוסטי – "ממוקם בנקודה המרכזית של אי-התאמת פאזה הכורכת ומפרקת את הסדר של העולם" (1). נקודה דרמטית אך פורה במיוחד.

למה זנוטו? בעוסקי השנה בסמינר V של לאקאן "תצורות הלא מודע", שאלתי את עצמי מספר פעמים איזה מחבר איטלקי יכול היה להמחיש את מה שלאקאן מוביל בשבעת הפרקים הראשונים בסמינר שלו. כפי שאתם יודעים, לאקאן מתייחס לכמה יוצרים מהקשרים שונים בתחום הספרות מתוך מטרה ספציפית: לתת דין וחשבון על המבנה הלשוני של הלא מודע הפרוידיאני. תצורות הלא מודע ממוקמות בדיוק במקום שבו התמקמה הבדיחה, השנינות. כפי שניתן לראות, לאקאן אינו מתייחס, לפחות לא בפרקים הללו של סמינר V, ליוצרים איטלקיים.

אני חייב לכמה קולגות, להם אני מודה, אזכורם של כמה יוצרים, מהם בחרתי להתעניין במיוחד בעבודתו של אנדראה זנוטו. אולי משום ששמו הזכיר לי את הטקסט היחיד בפרוזה, לפחות לידיעתי, בו זנוטו מדבר על לאקאן. אולי אף משום שמצאתי אצל זנוטו עקבות של בעייתיות כפולה, שהכתה בי בקריאת שבעת הפרקים של הסמינר על תצורות הלא מודע.

אכן, אצל לאקאן אנו מוצאים בפרקים אלו של סמינר V בעייתיות ראשונית העוטפת את ההוכחה שהלא מודע הפרוידיאני מובנה כשפה. לאקאן מציג זאת בדרך דומה לזו של פרויד. את ההוכחה הזו לוקח לאקאן מפרויד, מאייר אותה ומטיל אותה קדימה מחדש, ועושה זאת שעה שהוא מראה את הארטיקולציה שבין המטפורה והמטונימיה בשרשרת המסמנת. "[...] האפשרות של משחק מטפורי בעצמה מבוססת על הקיום של משהו בר החלפה. מה שיש בבסיס הוא שרשרת המסמנים בתור עיקרון הקומבינציה ומקום של מטונימיה" (2).

אבל בנוסף יש לנו בפרקים ראשונים אלו של סמינר V בעייתיות שניה, הייתי אומר יותר לאקאניאנית טיפוסית, הנוגעת בשאלת הסובייקט והאחר (הגדול) שלו. לאקאן מורה, בשרטטו על הגרף, על המקום של האני. אבל אני זה אינו הסובייקט. ובעוד לאקאן מציין על הגרף את המקום של האני, מקום שהוא ביחס למקום של האובייקט המטונימי, את הסובייקט, לעומת זאת, הסובייקט של הלא מודע - אותו לאקאן ממקם בכל הגרף. "הסובייקט – הוא אומר – הוא כל המערכת, ואולי דבר מה שמסתכם במערכת הזאת" (3).

בכל הנוגע לאחר הגדול - גם אותו לאקאן מכפיל, בציינו כי דבר אחד הוא האחר הדומה, דבר אחר הוא האחר [הגדול] כסמכות המאמתת למשל את השנינות, ודבר אחר נוסף הוא האחר הגדול כממשי. הבחנה זאת נעשית כדי להגיע אחר כך לקביעה הבאה: "הנה אנחנו יכולים להרחיק לכת ולומר, שהסובייקט העומד מולנו רחוק מהיות יצור חי ממשי – האחר הגדול הזה הוא, באופן מהותי, מקום סמלי" (4). ולאקאן, בעמוד הבא, מאפיין את האחר הזה כ"על-אינדיבידואל", כמו "בעל אופי אלמותי ייחודי" ומעל הכל – כמו שמדגיש ז'אק אלן מילר (J.A. Miller בסמינר שנתן בברצלונה על תצורות הלא מודע (5) – כ"בעל אופי שאנו יכולים לכנותו מופשט" (6).

שתי סוגיות אלה עונות אם כן על שתי דאגות של לאקאן, הראשונה סביב ההוכחה של הצגת המבנה הלשוני של הלא מודע הפרוידיאני והשנייה סביב עמדת הסובייקט, הסובייקט של הלא מודע, ועמדתו של האחר הגדול.

עכשיו, מה אנו מוצאים במסלול הפואטי של אנדראה זנוטו? אנו מוצאים שוב את קביעתו של מישל דויד, במסתו "הפסיכואנליזה בתרבות האיטלקית" (7), כי קיימת התאמה מסוימת בין היצירה של זנוטו וההוראה של לאקאן: זה כאילו אצל המשורר זנוטו התפתחה לאקאניאניות לא מודעת. מצדו, המבקר סטפנו אגוסטי נוכח לדעת ביצירה הזנוטיאנית, מה שהוא מכנה "צירופי מקרים סינטומטיים, יוצאי דופן, ואולי אפילו מקדימים את ההוראה של לאקאן" (8).

אך בעיקר אנו פוגשים מחדש מעין התאמה עם שתי סוגיות אלו, האחת בנוגע להתפתחות המסלול הפואטי של זנוטו והשנייה הנוגעת לסובייקטיביות העצמית ולשאלת האחר הגדול; למרות שהשנייה – זו העוסקת בסובייקט ובאחר הגדול – נותרת אצל זנוטו ללא פתרון, נותרת כבעיה מעיקה הסובייקטיביות האישית שלו.

סטפנו אגוסטי ממקם את הקרע היסודי חסר התקנה בקרקע עליה מתבסס הריבוד הספרותי של זנוטו, הלוקח את המשורר להתפוררות של המציאות ושל האני, בשתי עובדות, המיוחסות, לדעתו, לשנייה מביניהן. העובדה הראשונה היא ההערה על שרירותו של הסימן הלשוני שהוצע על-ידי דה-סוסיר, והעובדה השנייה היא המושג של המסמן כפי שהוצג על ידי לאקאן בפרקטיקה הפסיכואנליטית (9). בתחילת דרכו הפיוטית של זנוטו המחקר שלו היה מופנה לניסיון לאתר משמעויות אותנטיות המצויות בתוך הסימנים. אך בנקודה מסוימת – בדיוק עם האוסף "היופי", מעיר אגוסטי – "היחס מסמן-מסומן נשבר. המסמן כבר לא קשור למשמעות, או לריבוי של משמעויות, אלא שזה דווקא מה שקובע את המסמן כמחזיק נאמן ומפיק מובנים" (10).

במילים אחרות, אצל זנוטו יש מסלול פואטי המתפתח באמצעות ניתוק הדרגתי מהמובן, שירה המכוונת לא עוד לקשר מסמן-מסומן, אלא שירה הממוקמת בקשר ישיר למסמן, שירה שהינה תמיד מכוונת באופן נקי לטיפול בשפה בה שולט השימוש בהחלקה המטונימית.

ואז הפשטה הככבה ניסוח של הכוכבים

E poi astrazioni astrificazioni formulazione d'astri

הקפאה בין כיפות כוכבים ושמים

assideramento, attraverso sidera et coelos

הקפאות התלכדויות

assideramenti assimilazioni

כוכבים-שמיים-התפשטות-הקפאה- התלכדויות-הטמעות-עוד כוכבים והככבות.

ואז הפשטה הככבה" (11)

שימוש נרחב יותר ויותר זה במטונימיה הוא שמסעיר את הקורא. מסעיר אותו לא רק משום שנראה שחסרים לו כמה רמזים עליהם בדרך כלל בנויה השירה, אלא מסעיר אותו כיוון שבחזית הבמה עומד מה שהופך את השירה לשירה: מדובר ביחסים המהותיים לחלוטין שיש לשירה עם המסמן. לאקאן מזכיר זאת בעניין השירה של מלרמה: שירה מוגדרת רק "ביחסים שלה עם המסמן" (12).

עם זאת, מה שבולט אצל זנוטו הוא העובדה שהחלקה מטונימית זו לא מובילה למשחק, לשובבות, להנאה משובבות, לשנינות, מאחר שבחזית הבמה מופיעה ההשפעה של התפוררות השפה. אך השפה, בהתפוררותה, מפוררת בהתאמה את המציאות, וליתר דיוק, מפוררת את מוקד הקיום שהינו האני עצמו, האני של המשורר:

"- אני – ברעידות רצופות, - אני – מפוזר

ונוכח: אף פעם לא מגיע

הזמן שלך

אף פעם אינם הצלצולים השמימיים בפני לידתך האמיתית" (13).

השירה לא חוגגת את משמעות הדברים. השירה חוגגת את המסמן כבורא המציאות. אך אצל זנוטו מדובר במציאות לא נוחה, במציאות שמפוררת את היוםיומיות ואת העוגנים החיוניים שלה. מדובר במציאות בה משתקף ללא הרף ממשי שבלתי נסבל לשאתו. כאילו המציאות מגלה את הפנים האמיתיות של דהף המוות. כאילו שהמסמן בורא המובן מגלה ללא מתווכים את הפנים הסופיות האחרונות של המובן: שהמפגש עם השפה עבור ההווה המדברת הוא טראומה אמיתית, האירוע היחיד הראוי לשאת את השם של טראומה פרוידיאנית.

"שפה, לא שום דבר אחר, היא מה שחוצה אותי

ברדיפה וגעגועים ה ח ח ח

שפה היא ההבעה המגובסת

אשר צוברת

ישויות גזורות במספריים בדרך ללא כלום" (14)

באופן מקביל אם כן למרכזיות של המסמן, מתרחש בעבודה הזנוטיאנית ביזור רדיקאלי במוקד של האני עצמו: האני כבר לא מרכזי. אכן, יש שם "סילוק", מעיר סטפנו אגוסטי, "של האני מהשדה של ההתנסות. מאחורי האני תמוקם, לא יותר מהשפה, אולם לא במימדים הסוסוריאניים של מערכת המונחת מעל העולם, כי אם בחשכתה ועד גבול מסוים, בסמיכות חומרית מאיימת של 'מסמניות'. זה המסמן, לא האני, אשר יוצר את המקרים והדוגמאות של הארטיקולציה של מה שנחוה, של החוויה (...). הכי הרבה, יהיה ניתן לומר כי המסמן, בשל היותו בלתי מחובר למוכן הקיים מראש, אינו עושה דבר מלבד לעבד ריק של מוכן שהוא הריק שבו מסתכמת המציאות: השסע" (15).

השפה מקבלת עבור המשורר ערך כפול: מצד אחד השפה היא כמו קוד, מקום של המודחק, של הידע ושל ההיסטוריה, המקום של האתיקה, רשת התווה את המציאות; אך מצד שני השפה כמקום של החסר בהוויה של הסובייקט, מקום של נוכחות אבודה מבנית, של חסר שהוא חסר רדיקאלי וחסך מרפא, חסר המקרין באופן חישורי [רדיאלי] בכל התחום של החוויה.

"שמתי את עצמי כחוצץ לתנועת החסר החישורית [הרדיאלית] הזאת הצמרמורת הראשונה של הטיפוס, של ההבנה, מזנקת על פי הסדר, קוראת תיגר: זה הכול" (16).

התפוררות השפה הולכת, אם-כן, אצל זנוטו, יד ביד עם התפוררות המציאות והתפוררות האני. לא מדובר בכלי ספרותי, בפיקציה רטורית. מדובר, לעומת זאת, בעמדה סובייקטיבית שהמשורר מאפיין במונחים של אימה: "האימה של יום אחר יום", כפי שהוא כותב. כאן הכתיבה שלו "נרשמת בשני מופעים: כהמלטות מהאימה, וככלי קיבול לעיבוד עקרון ההתנגדות" (17), שהוא גם שם של שיר שלו: "רטוריקה אודות: התפוררות במנוסה, עקרון 'ההתנגדות'" (18).

השירה שלו היא היווכחות בהתפוררות של האני תחת מהלומות המסמן. אולם המשורר אינו מוצא את עצמו מחדש, מתמודד עם תבוסה, שם קץ לאימה. אין ברשות המשורר, לדוגמא, את התחבולה של האגו הג'ויסיאני.

לכן השירה שלו הופכת לקריאה, למכתב, למרות שזו אף פעם לא באמת נשלחת. לכן אנו חוזרים ומוצאים באופן קבוע באדם-משורר כמיהה אל אדם-פסיכואנליטיקאי. "אני זוכר", אומר זנוטו, "שהבחנתי בעותק של La Psychanalyse ודפדפתי בו בהתלהבות". ואז, כפי שהוא אומר, הכתבים (Écrits) המיוחלים "שגרמו לי טראומות אמיתיות" (19).

השימוש בלאקאן הוא בהחלט "מילת קריאה", שהיא הן כותרת אוסף של המשורר בן זמנה של ההוראה הראשונה של לאקאן, אך הוא גם "כותרת", כפי שכתב זנוטו, "המקבילה ללא ספק לדבר המפנה למשהו בלאקאניאני" (20).

האדם-משורר פונה לאדם-פסיכואנליטיקאי. הוא פונה אליו באמביוולנטיות. הוא כותב בטקסט "באתרי לאקאן": "מכיוון שידעתי זה מכבר על בסיס מסוים, תחת השפעתו של כוח מידי של רוע בפועל, של דה-ראליזציה בפועל (...) יכולתי לקבל בשקט את הגיחות הבלתי רגילות של לאקאן לגבי הריק, הריחוף שלו אל אלו שעבורי נותרו גהנומיים" (21). ובכל זאת למרות חוסר האמון ב-"מי שהולך בין מפלצות עם בטחון יחסי", אולי "בגלל שהוא עצמו מפלצת, שהוקמה זה עתה" (22), ומעבר ליומרתו להרוס את עצמו לאורך המהלך, בכל זאת האדם-פסיכואנליטיקאי מקנה לאדם-משורר ערך ייחודי לגמרי מכיוון ש"בשיח הלאקאניאני, מעבר למתח ההרסני המוקדם לאורך ההתקדמות שלו", נגלה מחדש "רצון בלתי יאומן לקשר ולהישרדות, הזרקה של קטעי אמת מדויקים כמו חיצים שקולעים בול" (23).

"אם פרויד היה בעל הבנה עצמית של הנוירוזה, לאקאן היה בעל הבנה עצמית של הפסיכוזה: אם הראשון, יותר מלהבריא, הצדיק או נתן מילים 'ל' נוירוזה (שלו), השני אפילו הילל את 'ה' פסיכוזה (שלו), למעשה יישב את החסר במקום של האגו" (24).

מהלך זה, של "באתרים של לאקאן", מביא אותי לסכם דרך השוואה מהירה בין זנוטו לג'ויס. האגו עליו מדבר כאן זנוטו הוא עבורו חלום. האני שלו נופץ לרסיסים ונותר לו רק חסר, רק חור. האני של ג'ויס, לעומת זאת, האגו הוא שמחליף את הטבעת שמחברת את היחידות המפוררות של גוף השפה. יהיה זה המפגש של בן האנוש עם המסמן שמחולל טראומה, מזכיר ז'א. מילר בסמינר על ג'ויס שפורסם בגיליון מס' 23 של "הפסיכואנליזה": "ג'ויס מראה לנו שהטראומה היא מההתנגשות של השפה בהוויה המדברת. ג'ויס מראה לנו באופן טהור את המהות של הטראומה, שהיא הטראומה של הלשון" (25). ואנו

יכולים לומר, כי כמו ג'ויס, גם זנוטו מראה צד טראומטי זה של הפגיעה של הלשון בגוף ההוויה המדברת.

אך להבדיל מג'ויס, זנוטו לא מצליח לקחת מרחק מהטראומה הזו, לא מסתכן להפיק ממנה את מה שמפיק ג'ויס, לא הופך אותה ל "סינטראומה", אם להשתמש במונחים של לאקאן. לא מסתכן לעשות מזה סינטום מחייה. ג'ויס מוחץ את השפה. זנוטו נמחץ. עבור שניהם הפגיעה של הלשון היא הטראומה, אישית גם אם כללית; אבל האחד יוצא מנצח והשני מנוצח. בוודאי, מהות הטראומה עבור כל אדם הינה ההתנגשות בשפה. כל אדם אם כן נמחץ תחת השפה. גם אם באופן כללי האדם "הנורמאלי" לא יודע מזה ולא רוצה לדעת. ורק האנליזנט, אם יהיה לו מזל, יכול לפענח את האופן שבו הוא נמחץ. כעת, המסתורין הוא ללא רעלות אצל ג'ויס וזנוטו; אבל כל אחד מהשניים מציע פתרון אחר: ג'ויס משתמש באגו שלו, אגו שחסר אצל זנוטו.

לכן ג'ויס, המשתמש באגו שלו כמו אותו סינטום שהוא נקודת הכוח והסיפוק שלו, לא מחפש שום אחר גדול ושום אמת. בניגוד לו, אצל זנוטו, העירום בחסר שלו, מפציעה הכרחיות מוחלטת של אמת (אמת היסטורית ואיתית), מפציעה הכרחיות מוחלטת של אחר גדול להישען עליו ב"קריאה" קבועה, גם אם עולה כל הזמן על שרטון. החסר שלו לא יכול להישמר ללא האחר הגדול ועוד פחות מכך בחסר של האחר הגדול.

בזאת אנו עדים לניסיונות שונים מצד המשורר להמציא מחדש אחר גדול (אם לא של הספרות לפחות של האתיקה ושל ההיסטוריה) ההכרחי לו כנגד היחס אל הלשון המשגעת. וכך אנו רואים באופן קבוע את המשורר נאבק בניסיון לקשור יחד את הביחוד המפורק: בין אם מדובר בשיר שיהיה בעיקר כתיבה, ובין אם זה שיר שאינו שפה כפי שהוא הדיאלקט המנסה את ההרפתקה של ה-מעבר לשפה – אני זוכר את הכותרת "שפה אחרת, גבוהה, מחוץ ללשון?" (26) – מנסה להגיע לצומת זו דרך השירה שלו.

"מה אכפת לי עכשיו מהשפות?"

אבל כן, במקום זאת,

מכמה שירים קטנים שלא הייתי רוצה ללמוד,

אבל עדיין לחיות ולמות בהם – זה מה שמעניין אותי,

זה, וגיליון נייר (...)" (27).

אני רוצה לסיים במילים בהם זנוטו, איש המיוסר מהמפגש עם השפה, מסכם בטקסט שלו על לאקאן: "אני חושב שמתאים בכל מקרה לקוות מזו שלו - מהשפה של לאקאן – לאי תקווה" (28) (28).

תרגמו מאיטלקית: אורנה קסטל וסמואל נמירובסקי

- (1) S. Agosti, "Introduzione alla poesia di Andrea Zanzotto", in A: Zanzotto, Poesie (1938-1986), Milano, Mondadori, 1993, p. 30.
- (2) J. Lacan, Le Séminaire V, Les formations de l'inconscient (1957-1958), Paris, Seuil, 1998, p. 64.
- (3) Ibidem, p. 122.
- (4) Ibidem, p. 116.
- (5) Cf. Ornicar ? digital, n. 13.
- (6) J. Lacan, op. cit., p. 117.
- (7) Einaudi, Torino 1966, p. 585.
- (8) S. Agosti, op. cit., p. 12.
- (9) Ibidem, p. 11.
- (10) Ibidem, p. 18.
- (11) A. Zanzotto, "La perfezione della neve", Poesie (1938-1986), Milano, Mondadori, 1993, p. 153.
- (12) J. Lacan, op. cit., p. 55.
- (13) A. Zanzotto, "Prima persona", op. cit., p. 105.
- (14) A. Zanzotto, "Alto, altro idioma, fuori idioma?", op. cit., p. 303.

- (15) S. Agosti, op. cit., p. 19.
- (16) A. Zanzotto, "La perfezione della neve", op. cit., p. 152.
- (17) S. Agosti, op. cit., p. 13.
- (18) A. Zanzotto, op. cit., p. 171.
- (19) A. Zanzotto, "Nei paraggi di Lacan", Aure e disincanti nel novecento letterario, Milano, Mondadori, 1994, p. 171-2.
- (20) Ibidem, p. 171.
- (21) Ibidem, p. 172.
- (22) Ibidem.
- (23) Ibidem.
- (24) Ibidem, p. 174.
- (25) J.A. Miller, "Lacan con Joyce. Seminario di Barcellona II", La Psicoanalisi, n. 23, Roma, Astrolabio, 1998, p. 44.
- (26) A. Zanzotto, op. cit., p. 303.
- (27) Ibidem, p. 304.
- (28) A. Zanzotto, Aure, op. cit., p. 176.